

מהפיצול הנרקסיסטי והמבט הכפול, אל האובייקטים של האובססיבי¹

אילן זילברשטיין

התזה שאני בוחן בעבודה זו מתבססת מחד על הדומיננטיות של הדמיוני והסמלי בקריאה של לאקאן המוקדם את הנירוזה האובססיבית ב"המיתוס האינדיבידואלי של הנירוטי"², ועל פרספקטיבה מאוחרת יותר - קריאת האובססיה דרך האובייקטים השונים של ההתענגות תוך התבססות על מאמרו של לאזניה "האובייקטים של האובססיבי"³. אני טוען לתנועה כפולה של הוצאה והכנסה מחדש של ממד האובייקט בהוראה של לאקאן. לאזניה מדגיש את הביקורת של לאקאן על הפסיכואנליזה בת זמנו, המבוססת על יחסי אובייקט ובמקרה של הנירוזה האובססיבית, קבעון אנאלי. לאקאן המוקדם משיב על ידי התבססות על הסימלי והמיתוס. מתוך פרספקטיבה מאוחרת יותר יתאפשר ללאזניה לבצע מעין קריאה מחדש בטקסט המוקדם של לאקאן, עם הכנסה מחדש, בדרך שונה של ממד האובייקט.

כותרת הסמינר "המיתוס אל האחד" הובילה לבחירת נקודת מוצא בטקסט המוקדם של לאקאן "המיתוס האינדיבידואלי של הנירוטי", שניתן למצוא בו דוגמה פרדיגמטית של הדומיננטיות של הסימלי והדמיוני, אל מול הפן של ההתענגות והאובייקט. בניגוד לקריאות אחרות במקרה איש העכברושים, לאקאן ידגיש במאמרו על המיתוס האינדיבידואלי את בחירתו לא להתמקד בעיני העכברושים, כלומר לא להתמקד בפן ההתענגותי, אלא להתמקד בפן הסמלי - המיתוס. כמו כן הוא ינסח את מהות המבנה האובססיבי עבורו, מבלי להתייחס לרפרנסים שקיימים אצל פרויד עצמו של גירוי מיני מוקדם כבסיס האטיולוגיה של האובססיה ושל הדומיננטיות של הארוטיקה האנאלית.

את סוג הקריאה של לאקאן ניתן כמובן לתלות בשלב המוקדם של הוראתו, שתפתח בהמשך, אולם ניתן לדעתי להעלות נקודה נוספת מעבר לכך. פיליפ לאזניה במאמר "האובייקטים של האובססיבי"⁴ מדגיש את ההתנגדות של לאקאן המוקדם במאמרו לפרספקטיבה הפסיכואנליטית הרווחת של זמנו, באופן שמאפשר לדעתי להבין את המוטיבציה של לאקאן בהדגשת הפן הסמלי של המקרה. על פי לאזניה, לאקאן התנגד להסטת הדגש של עמיתיו מניתוח חלומות וסימפטומים, לטובת דגש על היחס לאובייקט תוך אנליזה של יחס זה בהעברה. באופן ספציפי יותר, לאזניה טורח ונותן אזהרות קליניות לגבי השלכות אפשריות של פרספקטיבה זו באנליזה עם אובססיביים:

- "זה מה שעלולים לעשות כאשר מתעניינים יותר מדי בפנטזיות-ההעברה של האובססיבי. עלולים לגרום להתרבות השרצים ולמחיקת האיווי בשקילות של הכול. צריך, רצוי לא לשמוע יותר מדי, להחליף נושא".

¹ עבודת סיום במסגרת מסלול מחקר תשפ"א, 2020-2021

² Lacan, J. *The Neurotic's Individual Myth*.

³ <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/21674086.1979.11926884?journalCode=upaq20>.

⁴ לאזניה, פ. "האובייקטים של האובססיבי", תרגום: אילנה רבין, עריכה: נחמה גסר, תרגום באישור פיליפ לאזניה להרצאה, שהתפרסמה בכתב העת, *La Cause freudienne* 67, עמ' 55-61, https://static.s123-cdn-static-55-61.d.com/uploads/4323615/normal_5f87556597218.pdf

⁴ שם.

- "אם האנליטיקאי היה רק המופקד או המקום להפקדת האובייקט ההעברתי, הוא היה מסכים לגרום לאמונה באמת של מה שאינו אלא תחליף של סיבת האיווי או של ההתענגות שיש להכניס לפעולה".

- "לאקאן לא הפסיק להדגיש את הסכנה הכרוכה באישור ה"קיבעון" הכפייתי של האובססיבי במישור של האנאליות. כך גם לגבי ההרסנות. עלולים לעשות זאת או על ידי תיקוף תוקפנותו בהעברה או בהפחתתה על ידי פירושה באמצעות הציר האנאלי ("אתה לא רוצה לשלם", "אתה רוצה ללכלך הכול"). זאת טעות, מפני שזאת הדרך הטובה ביותר לא לצאת מזה".⁵

אל מול גישה הממוקדת ביחסי אובייקט, לאקאן המוקדם מציע קריאה בקואורדינטות הסמליות של המקרה. את תצורות הנירוזה לאקאן קורא כמודיפיקציה סובייקטיבית של הפרה-היסטוריה המשפחתית. המיתוס המשפחתי במקרה זה ממוקד בשני מוטיבים שהיו נוכחים בשיח של המשפחה: (א) היות האם בעלת מעמד חברתי וכלכלי רם יותר מהאב, והיא נהגה לקנטר את האב על האישה העניה שהאב אהב וחשב להינשא לה, (ב) חוב הימורים מתקופת השירות הצבאי של האב, שאיים על המשך חייו התקין, ושכוסה לבסוף על ידי חבר - אותו לא מצא לעולם כדי להחזיר לו את חובו. לאקאן מזהה בפריצת הנירוזה החמורה של איש העכברושים (סביב החזרת הכסף עבור המשקפיים) ביטוי - תוך גלגולים והיפוכים שונים - של שני מוטיבים אלו, להם לאקאן ייחס מעמד של חוב כפול: "הכל מתרחש כאילו שהמבואות הסתומים של הסיטואציה המקורית הועברו לנקודה אחרת ברשת המיתית, כאילו מה שלא נפתר כאן, תמיד יחזור שם".⁶

נדרשת לפיכך מלאכת קריאה ופירוש בין המיתוס המשפחתי והביטוי הסימפטומטי של המיתוס האינדיבידואלי. כאן לאקאן ידגיש שהוא משתמש במפתח קריאה אחר מאשר המשולש האדיפאלי: "דרך התצורות המיתיות הסובייקט יוכל להכיר את הנסיבות הפרימורדיאליות של המקרה שלו, באופן יותר קפדני וחד מאשר באופן המסורתי של תמטיזציה של השילוש של תסביך אדיפוס".⁷

לאקאן מציג את החידוש שלו בטקסט זה - הפיצול הנרקיסיסטי, שמאפיין את המבנה האובססיבי, מייצר מבנה מרובע במקום השילוש האדיפלי. השינוי שמציע לאקאן למשולש האדיפלי, ההופך אותו למרובע, עובר דרך הכפלה של האב הסימלי-דמיוני, באופן ההופך אותו לאחר קטן.

פרויד, ב"השפלה הכללית של חיי האהבה"⁸ מציג את הפיצול שקיים ברמת האובייקט במיניות הגברית - בין שני אובייקטים - האישה הקדושה והאישה הזונה. לאקאן מתייחס גם הוא לפיצול ברמת האובייקט, בין אישה ענייה לאישה עשירה, אולם מוסיף לכך, את הפיצול בין האני ובן דמותו, , הכפיל, 'a-a'.

אם פרויד כתב שהצלחת האנליזה היא לאפשר למטופל לפעול בחיי העבודה וחיי האהבה, לאקאן, באופן מדהים למדי, יטען כי באופן מבני, לגבר הנירוטי יש מכשול לקיים שתי הצלחות אלו במקביל. לצד האישה איתה יש לו קשר ממשי, תופיע כפילה, דמות אידיאלית, איתה יהיה לו יחס פנטזמטי עם סגנון רומנטי, שיאופיין בהזדהות פטאלית. אם יצליח לאחד את רגשותיו כלפי האישה, תופיע דמות כפיל נרקיסיסטית שלו עצמו, אליה הוא ייחס

⁵ שם.

⁵ ראה לעיל הערה מס' 1

⁷ ראה לעיל הערה מס' 1

⁸ פרויד, ז. "על ההשפלה הכללית בחיי האהבה" בתוך: כתבי זיגמונד פרויד, כרך ב, ת"א: דביר, 1966-1969

את הישגיו בתחום החברתי. שתי הווריאציות כוללות את היחס הפטאלי, כלומר, הן ממיתות. בהקשר זה, אציין כי האלמנט הרביעי שלאקאן מוסיף למשולש האדיפלי, הוא המוות.

אפיון האובססיבי על ידי הפיצול הנרקסיסטי 'a-a' והמוות מופיע באופן מפותח יותר בסמינר IV, באופן הכולל את האחר הגדול ואת הדומיננטיות של המבט עבור האובססיבי. המבט מופיע כאן באופן הדומה מבנית לשלב המראה, כמבט כפול - כלפי האני האידיאלי, בן דמותך, והמבט של מי שצופה בך. לאקאן מגדיר את האובססיבי כשחקן, actor, המבצע מספר מסוים של פעולות, כאילו היה מת, וזו דרכו לגונן על עצמו מפני המוות. המשחק, game, שהוא משחק, הוא משחק של חיות, הנועד להציג אותו כבלתי פגיע.⁹

אולם למעשה, אם האובססיבי מגלם תפקיד אל מול המבט של האחר הגדול, התפקיד שהוא מגלם הוא של צופה: "הוא מציג כמה רחוק האחר הקטן הזה, שהוא האלטר-אגו שלו, הכפיל, יכול ללכת, והוא עושה זאת אל מול אחר (גדול) שהוא עד למחזה, spectacle, שבו הוא עצמו מהווה צופה".¹⁰ לאקאן מדגיש כי האובססיבי כן יודע שהמשחק לא משחק היכן שהוא נמצא, ולכן גם שום דבר כמעט אינו בעל חשיבות אמיתית עבורו, הוא עושה את מה שהוא עושה למען תכלית של הרס. מה שנותר לא מודע הוא המקום שהוא תופס.

בפרק על האיווי של האובססיבי בסמינר החמישי¹¹ לאקאן מדגיש את הפיצול בין שני המישורים - זה של האחר הקטן, והמבט של האחר הגדול הלא-נראה. נקודת המוצא היא שלאובססיבי יש קושי לקיים את איוויו. בשל כך הוא נוקט בטקטיקות שונות ביחס לאחר הקטן, היריב הדמיוני, זאת מבלי לדעת כי הדרמה שלו נמצאת במקום אחר. היחס אל האחר הגדול הוא לא רק במישור של המבט, אלא גם בהתייחסות לממד המסמני של האחר, ולאיווי של האחר. "מה שהאובססיבי מנסה לשמר מעל לכל מבלי שהוא נותן את הרושם שהוא עושה זאת, כשהוא נותן את הרושם של לכוון למשהו אחר, זהו האחר (הגדול), היכן שדברים מהוברים במונחים של מסמנים".¹² לאזניה קושר בין הפנטזמה של המבט הכל יכול (של האחר הגדול), ובין האובייקט האנאלי, כאשר הוא טוען כי באנליזה נבדוק כיצד ניתן להסיר את הקיבעון הפנטזמטי למבט זה, מבלי להתקבע אל ההשפלה של האובייקט האנאלי, כלומר ניתן לומר כי השמירה על האחר, כמבט, גם היא מהווה הגנה.

לאקאן מביא כדוגמה לאסטרטגיה האובססיבית את מעשה הגבורה, שדורש תמיד את המבט של השלישי. לזניה קושר את מעשה הגבורה לנטייתו של האובססיבי לחסל את האיווי של האחר. כדי לשמור על התמדתו של האחר, יש לצמצמו לתביעה, למשל ביחסו ה"ממית" של האובססיבי לפרטנריות שלו, ההופכת את תביעתו לממיתה. מול כך האובססיבי מתגונן - על ידי מעשה הגבורה - "הוא יהיה כך בעצמו תלוי מעל ללוע הפעור של האחר בהתרסה שאין לה עניין אחר מאשר לשמר את הפיקציה של האחר".¹³

מדובר אם כן בטקטיקות אל מול אי היציבות של האיווי, אולי אפשר לומר האיווי כהגנה, אולם באופן ברור לאקאן מתייחס להצלחת טקטיקות אלו כאופן של אי-הצלחה ביחס למימוש האיווי בהתייחס למישור של האחר הגדול.

Lacan, J. *The Object Relation: The Seminar of Jacques Lacan Book IV*, translated by: Adrian Price, edited by: Jacques-⁹ Alain Miller, Polity, 2021, p. 20.

¹⁰ שם.

Lacan, J. *Formation of the Unconscious: The Seminar of Jacques Lacan Book V*, translated by: Russel Grigg, edited by: ¹¹ Jacques-Alain Miller, Polity, 2017, 393-399

¹² שם.

¹³ ראה לעיל הערה מס' 2

לזניה מסביר עמימות מושגית זאת, ביחס לטרנספרנס: האובססיבי לכאורה מפקיד באנליזה את אובייקטי סיבת האיזוי שלו, אולם למעשה נוח לו יותר להציג תחליפים, אובייקטי איזוי, אגלמה, ולא אובייקט סיבת איזוי. המאפיין של האובייקט האנאלי הוא התחליפיות שלו, זה מייצר אובייקטים שווי ערך (ילד-פאלוס-פלורניום-עכברושים). אם האובייקטים הם שווי ערך, אומר לזניה, לאובססיבי אין סיבה לסכן את עצמו, והיא יעדיף לתת סמבלנט. הפיצול הכפול של האובייקט והאני יופיע גם בטרנספרנס אצל האובססיבי: אובייקט תחליפי במקום אובייקט איזוי, ובמקום הסובייקט יופיע הכפיל שלו, שכן הסובייקט לא שם. "הוא מביט" מדגיש לאזניה.¹⁴

לזניה במאמרו מחזיק בגישה לפיה ניתן לקרוא את המקרה דרך שתי פרספקטיבות במקביל באשר לאובססיה (המיתוס וההתענגות), מבלי שיש בכך סתירה. הוא משתמש בדימוי של העטלף להבהיר זאת: אם מסתכלים על הכנפיים שלו - זה ציפור - דרמה אדיפאלית- השנאה נובעת מהיחסים עם האב. אם מסתכלים על הרגליים - זה עכבר - כלומר, קריאת המקרה דרך הפרספקטיבה של האובייקטים של ההתענגות "סדים שצובע את היחס של הפצינט לאובייקטים ושנובע מהתענגות פרימיטיבית".¹⁵

לפיכך, אין הוא מתקשה להחזיר לקריאה של לאקאן במיתוס האינדיבידואלי את הממד האנאלי. "עבור פרויד, שלמד זאת מן האובססיביים, האובייקט האנאלי, זה גם: הילדים, הפין, הכסף, כל מה שיש לשמור או להרוס, לאבד דווקא. זה שם שעבורו נפגשות הדיאלקטיקה של האובייקט וזו של האדיפוס, במישור האנאלי: החטא של האב הוא באי-הסדרת החוב של המשחק. חוב ההתענגות של האב הוא שלא שילם. ההתענגות האנאלית מצטלבת עם האדיפוס, מכאן הנישואין והחוב שלא שולם לבחורה הענייה (מפני שהאב התחתן עם הבחורה העשירה), כשהמענה הוא החוב שבלתי אפשרי להסדירו ביחס למשקפיים".¹⁶

ניסוח זה של לאזניה - על חוב ההתענגות של האב שלא שולם - מעלה אסוציאציה לדבריו של לאקאן בסמינר VI על המלט: "מהי הבעיה של המלט אותה הוא מבטא ב-To be or not to be שלו? היא כרוכה בלפגוש את המקום התפוס על ידי מה שאמר לו אביו. אותו דבר שאמר לו אביו בעודנו רוח רפאים, שהמוות הפתיע אותו כשעוונותיו בניצנתם. עבורו מדובר במפגש עם המקום שנלקח על ידי חטאו של האחר, החטא שלא נפרע. מי שידוע, בניגוד לאדיפוס, הוא זה אשר לא פרע את עוון קיומו. המלט לא יכול לפרוע הוא עצמו את החוב, ולא להותיר אותו פעור. בסופו של דבר הוא מחייב את פרעונו, אבל בתנאים שבהם הוא ממוקם, חוצה המהלומה אותו עצמו. אם ישיג את הפושע, בסופו של דבר, יהיה זה עם אותו כלי הנשק שזה עתה נגע בו למוות".¹⁷ בנקודה זו ניתן לשאול האם ניתן להשוות את הידיעה של המלט, שאביו דיווח לו באופן מפורש על הרצח, ועל רצונו שיחלץ אותו ממצבו, ובין הידיעה של איש העכברושים, שידע היטב כי לא קצין א' ולא ב' הם ששילמו על המשקפיים?

מצד אחד, לאקאן מתאר את המחזה כ-"לידה האיטית המפרכת של הסירוס ההכרחי"¹⁸. מצד שני, בהתייחס להשלמת האקט ותיקון האיזוי, לאקאן מציין את ה-"שלומיאליות" של האקט של המלט, המובילה לכך שאחרי רצח קלאודיוס, התוצאה היא כישלון טראגי- הפלישה של פורטינברס. האם ניתן לחשוב על המלט על פי הפרדיגמה של לאקאן בסמינר V - כמי שמשלים את איזויו בציר הדמיוני של היריבות, מעשה הגבורה, שהוא תמיד כושל במובן מסוים?

¹³ ראה לעיל הערה מס' 2

¹⁴ ראה לעיל הערה מס' 2

¹⁶ ראה לעיל הערה מס' 2

¹⁷ לאקאן, ז. "המרבד" (המלט, פרק מס' 1), מתוך: פסיכואנליזה מס' 4, "האב בפסיכואנליזה" (1995), עמ' 13-14.

¹⁸ שם, עמ' 14

חיזוק לרעיון זה ניתן אולי לראות בכך שהרגע שהוביל לתזוזה לכיוון סיום המחזה - הוא ההלוויה של אופליה: רק כאשר נתקל המלט במפתיע במוות של אהובתו, ובאבל של האחר הקטן שלו- לארטס - אחיה של אופליה - איתו הוא נאבק שם לראשונה על קברה. שם, מתרחשת לראשונה הזדהות שלו עם הזהות ממנה היה מנוכר במובהק עד כה במחזה, היותו דני, והוא מכריז על עצמו כנסיך דנמרק. לאקאן מסביר את המתרחש במומנט זה במחזה כרגע מציאת איוויו של המלט בשלמותו: "זאת במידה וה-S השסוע נמצא ביחס מסוים עם a, שהוא מחולל פתאום את ההזדהות הזו, אשר באמצעותה הוא לראשונה שב ומוצא את איוויו בשלמותו".¹⁹

בהקשר זה, של הפונקציה של האחר הקטן בסצינת הקבר, אביא עוד מחשבה לגבי המלט: הציטוט שהבאתי על המבט הכפול²⁰, והדימוי של האובססיבי כשחקן במחזה, נראה כמהדהד את המלט, וספציפית את "סצנת המחזה", המחזה בתוך מחזה, שלאקאן אכן מעניק לו משקל מרכזי. "ה-play scene איננו שווה ערך רק כתכסיס יעיל. הוא מציג את מבנה הבדיה של האמת. וזה מה שנחוץ להמלט כדי שיכוון את עצמו מחדש".²¹ קל לראות כיצד ה"טריק" של המלט עבד, ועזר לקדם את העלילה בכך שחשף את קלאודיוס (קלאודיוס מביט בבן דמותו במחזה, אל מול המבט של המלט). המלט בא לחשוף משהו אצל קלאודיוס, אולם משהו מתרחש שנוגע לאיוויו שלו עצמו. מעניין יהיה לחשוב מה בדינמיקה של המבט הכפול גרם לאותה תזוזה אצל המלט.

¹⁹לאקאן, ז'. "המארג" (המלט, פרק מס' 2), מתוך: פסיכואנליזה, מס' 5, "מה רוצה אישה" (1995-6), עמ' 20.

²⁰ ראה לעיל הערה מס' 8

²¹ שם, עמ' 17.